

Наталя КОБЧЕНКО

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
Національний університет „Кієво-Могилянська академія”

Сфера поширення напівпредикативного синтаксичного зв'язку

Попри те, що напівпредикативний зв'язок активно вивчають ще з 2-ої половини ХХ ст., а сам термін уже усталився в лінгвістичному обігу, граматична природа цього явища залишається не цілком з'ясованою. Зокрема, потребує обґрунтування кількісний склад компонентів, між якими реалізується цей синтаксичний зв'язок, напрямок синтаксичних залежностей між цими компонентами та окреслення його функційної сфери.

Як засвідчують дослідження вчених, однорідний на перший погляд склад відокремлених членів речення виявляє суттєву граматичну строкатість. Після введення М. Шанським до лінгвістичного обігу поняття „уточнювальний компонент”¹ постала потреба обґрунтувати диференційні риси відокремлених і уточнювальних членів. Розв'язок цієї проблеми вбачають в орієнтації на структурно-семантичні особливості цих елементів²: 1) уточнювальним одиницям притаманне значення конкретизації, а відокремленим – значення додаткового повідомлення; 2) уточнювальними можуть бути будь-які члені речення, а відокремленими – лише другорядні; 3) уточнювальні елементи переважно постпозитивні, а відокремлені перебувають у будь-якій позиції щодо означуваного компонента; 4) уточнювальним властивий пояснювальний (за І. Слинком)³ /

¹ *Современный русский язык. Синтаксис*, авт. кол.: Е. Галкина-Федорук, К. Горшкова, Н. Шанский, Москва 1958, с. 87–89.

² І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання*, Київ 1994, с. 364–365; А. Загнітко, *Основи українського теоретичного синтаксису*, ч. 2, Горлівка 2004, с. 38–39; пор.: *Русская грамматика*, т. 2: *Синтаксис*, репринт. изд., Москва 2005, с. 181.

³ І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 364.

підрядний опосередкований (за І. Вихованцем⁴ і А. Загнітком⁵) / сурядно-підрядний та підрядно-сурядний (за К. Городенською⁶) синтаксичний зв'язок. Загалом погоджуючись із такими висновками, зазначимо, що в питанні витлумачення типу синтаксичного зв'язку в конструкціях з уточнювальними компонентами дотримуємося позиції І. Вихованця й А. Загнітка, потрактуючи його опосередкованим, і відповідно, подвійним, адже він постає лише в синтаксичних трійках – між уточнювальним й уточнюваним членами та опорним щодо них третім компонентом. Також до чотирьох вищезазначених розрізнявальних ознак власне-відокремлених (без уточнювального значення) та уточнювально-відокремлених членів можна додати ще одну, яка, проте, стосується лише відповідних означень та обставин і не поширена на прикладки. Уточнювальні означення й обставини пов'язані з ад'єктивами й адвербіативами відповідно основної реченнєвої структури, тому що вони конкретизують лише інші означення й обставини, тоді як власне-відокремлені означення підпорядковані або субстантивному компонентові (який може виконувати роль практично будь-якого члена речення), або предикативному центрові загалом, а власне-відокремлені обставини – або присудкові, або предикативному центрові. Але для диференціації власне-відокремлених (апозитивних) і уточнювальних прикладок цей чинник не спрацьовує, адже вони обидві реалізують сполучуваність з опорним субстантивом. Щоправда, є випадки підпорядкування власне-відокремленої прикладки всьому предикативному центрові речення – тоді, коли їй властиве додаткове семантичне нашарування зумовлюваності.

Метою пропонованої розвідки постало уточнити граматичну сутність напівпредикативного синтаксичного зв'язку та встановити сфери його поширення. З огляду на це конструкції з уточнювальними членами на разі не розглядаємо, адже їхній синтаксичний зв'язок з уточнюваними та опорними щодо уточнюваних компонентами кваліфікуємо як подвійний опосередкований.

У побудовах з відокремленими другорядними членами здебільшого констатують встановлення напівпредикативного типу синтаксичного зв'язку⁷. Специфіку таких компонентів реченнєвої структури окреслюють як здатність виражати додаткову предикативність, зберігаючи семантику поширювачів речення. Зокрема, В. Кононенко зазначає, що семантика напівпредикативності „стає паралельним основному предикативному значенню, яке створюється в поєднанні підмета

⁴ І. Вихованець, *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, Київ 1992, с. 28.

⁵ А. Загнітко, *Op. cit.*, с. 36.

⁶ К. Городенська, *Сполучники української літературної мови*, Київ 2010, с. 39, 43.

⁷ А. Камьніна, *О полупредикативных конструкциях в простом предложении*, Москва 1974; В. Кононенко, *Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні [в:] „Українська мова і література в школі”*, № 1, 1980, с. 27–34; І. Слин'ко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 319–363; А. Загнітко, *Op. cit.*, с. 17; О. Кульбачьська, *Вторинна предикація у простому реченні*, Чернівці 2011, с. 542.

і присудка, і тим самим ускладнює значення означуваності, обставинності, що властиве відокремленим компонентам як другорядним членам”⁸. А. Прияткіна витлумачує напівпредикативний член як „присудок, що входить у речення на правах другорядного члена”⁹. Виразниками напівпредикативних відношень і, відповідно, учасниками напівпредикативного зв’язку вважають напівпредикативні компоненти (дієприслівникові, дієприкметникові та прикметникові звороти або одиничні дієприслівники, дієприкметники тощо), „які виражають додаткове повідомлення і набувають за допомогою відокремлення синтаксичної автономності й комунікативної значущості”¹⁰, напр.: *Чоловіки, голосно перегукуючись, клепали коси* (Марія Матіос); *У винарні стояв важкий сопух винних випарів, настояних на спекотних днях, збовтаних і розлитих по всіх закармаках* (Юрій Винничук); *Мене не лякали і товсті пласти книжкової пилюки – цей занедбаний, закинутий конденсат чисть любові чи ненависті* (Степан Процюк). Досить поширеною є кваліфікація цих зворотів як трансформів підрядних предикативних частин з нейтралізованою здатністю самостійно морфологійними засобами виражати значення часу й модальності¹¹. Зважаючи на таке потрактування напівпредикативного зв’язку, є всі підстави констатувати його перехідний характер – між предикативним і підрядним типами. Адже, з одного боку, відокремлений компонент реалізує атрибутивні чи адвербіальні семантико-синтаксичні відношення стосовно опорного, що свідчить про однобічний напрямок синтаксичного зв’язку між ними на формально-граматичному рівні речення, тобто про підрядну природу цього зв’язку. З іншого боку, у відокремленій одиниці закладена потенція реалізувати щодо певного компонента основної структури речення предикативні семантико-синтаксичні відношення, які на формально-граматичному рівні корелюють із взаємозалежним, двонапрямленим, тобто предикативним, синтаксичним зв’язком. Інакше кажучи, напівпредикативний член містить згорнену предикативну ознаку певного члена основної структури речення, а отже на формально-граматичному рівні одна із двох взаємонапрямлених синтаксичних залежностей між цими компонентами виявляється теж згорненою, а саме: залежність, яка спрямована від напівпредикативної одиниці до означуваного компонента. З цього випливає, що напівпредикативний зв’язок відповідно до напрямку синтаксичних залежностей між поєднаними ним компонентами становить синкретичний, або перехідний (від предикативного до підрядного) тип. Але чи є він подвійним?

⁸ В. Кононенко, *Op. cit.*, с. 28.

⁹ А. Прияткіна, *Русский язык: Синтаксис осложненного предложения*, Москва 1990, с. 22.

¹⁰ *Українська мова: Енциклопедія*, Київ 2004, с. 401; пор.: *Русская грамматика ...*, с. 184.

¹¹ *Українська мова: Енциклопедія, Op. cit.*, с. 401; Л. Кадомцева, *Українська мова: синтаксис простого речення*, Київ 1985, с. 81; І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 319–363; А. Загнітко, *Op. cit.*, с. 17; О. Кульбабська, *Вторинна предикація...*, с. 542; *Русская грамматика ...*, с. 184.

У мовознавчій літературі здебільшого дають ствердну відповідь на це запитання. На думку прихильників потрактування напівпредикативного синтаксичного зв'язку як подвійного, ця подвійність зумовлена тим, що дієприслівник, з одного боку, підпорядкований дієслову-присудку, а, з іншого боку, реалізує „певний синтаксичний” зв'язок з підметом¹². Деякі лінгвісти навіть наголошують на реалізації повноцінних предикативних відношень між підметом та дієприслівником і, відповідно, надають йому статусу другорядного присудка¹³. Синтаксичний зв'язок дієприслівника з дієсловом-присудком більш очевидний, ніж з підметом. Його існування пояснюють тим, що модальність і часова віднесеність дієприслівника завжди корелює із модальністю й часовою віднесеністю дієслова-присудка, і виражена першим ознака не має часової локалізації поза структурою речення¹⁴. Регулярними формальними засобами вираження цього зв'язку постає порядок слів та „синтагматичне вичленування дієприслівникового звороту”¹⁵. Твердження про наявність синтаксичного зв'язку між дієприслівником та субстантивом-підметом аргументують тим, що, по-перше, напівпредикативність, як і предикативність, окрім модальності й часу, охоплює також значення персональності, яке матеріально відтворюється в підметі зокрема, або в суб'єкті загалом¹⁶; а, по-друге, дієприслівники як віддієслівні утворення нібито реалізують суб'єктну валентність¹⁷. Дехто вважає це можливим завдяки спільній з особовими дієслівними формами кореневій основі, яка й зумовлює „виявлення в дієприкметниках тих самих суб'єктно-об'єктних відношень, що й у інших предикативних формах дієслова”¹⁸. З цього роблять висновок про граматичну співвіднесеність субстантива-підмета з дієприслівником¹⁹. Для доведення

¹² И. Распопов, *Строение простого предложения в современном русском языке*, Москва 1970, с. 38; А. Камынина, *Современный русский язык: Синтаксис простого предложения. Осложнение предложения полупредикативными членами*, Москва 1983, с. 33; В. Кононенко, *Op. cit.*, с. 28–29; О. Кульбабська, *Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові*: дис. ... канд. філол. наук, Чернівці 1998, с. 37; М. Плющ, *Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативно-прагматичний аспекти)*, Київ 2010, с. 26–27.

¹³ А. Камынина, *Современный...*, с. 31–47; Э. Сасинович, *Деепричастие и его функции в украинском языке*: автореф. ... канд. філол. наук, Киев 1961, с. 13–14; Л. Коць, *Дієприслівник у сучасній українській літературній мові: специфіка зв'язків та їхніх значень*, Київ 1964, с. 40–51; О. Сиротинина, *Лекции по синтаксису русского языка*, Москва 1980, с. 103; І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 327–331.

¹⁴ А. Камынина, *Современный...*, с. 33–34; І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 329; О. Кульбабська, *Напівпредикативні конструкції...*, с. 38.

¹⁵ А. Камынина, *Современный...*, с. 43.

¹⁶ О. Сиротинина, *Op. cit.*, с. 103; І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 330.

¹⁷ А. Камынина, *Современный...*, с. 35.

¹⁸ Э. Сасинович, *Op. cit.*, с. 11.

¹⁹ І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 330–331; О. Кульбабська, *Напівпредикативні конструкції...*, с. 37–38.

цього положення залучають і мовний матеріал, зокрема з творів письменників XIX ст., який ілюструє вживання підмета в складі дієприслівникового звороту, напр.: *Принісши вона від річки плаття, загубила материну хустку* (Григорій Квітка-Основ'яненко)²⁰; *Віддавши парубки коні та скінчивши діло в церкві, стали собі по цвинтарі проходжатись* (Юрій Федькович); *Оставившись Настя сама в хаті, кинула поратись* (Степан Васильченко)²¹; *Вийшовши Хомченко з директорської, ходив по залі минути зо дві, увесь хвильований* (Агатангел Кримський)²² тощо. А також апелюють до сучасних мовних девіацій, що полягають у порушенні законів поєднання дієприслівника й основної частини речення та засвідчують пов'язаність дієприслівника із називним суб'єктом основної дії, напр.: *Читаючи цей твір, на очі навертаються сльози; З'ївши морозиво, у мене була ангіна; Йдучи додому, мене охопила тривога* тощо²³.

Уважаємо, що адекватне потрактування синтаксичного зв'язку дієприслівника з іншими компонентами реченнєвої структури варто шукати в його лексико-граматичній природі. Напевне, мають рацію ті вчені, які семантику дієприслівника кваліфікують як обставинне відносне темпоральне значення, що є результатом співвідношень двох (кількох) дії²⁴. Невипадково на цій підставі дієприслівник вважають одним із основних засобів оформлення таксисних відношень²⁵, адже він виражає час не щодо моменту мовлення, а щодо основної дії. Наслідком семантичної взаємодії основного дієслова й дієприслівника є нашарування на значення останнього додаткових відтінків – способу дії, причини, умови тощо²⁶. Це уможливує визначити його категорійне значення як ознаку дії за її часовою або часовою й зумовлюваною співвіднесеністю з іншою дією того самого суб'єкта. Саме ця семантична особливість дієприслівника, на нашу думку, і спричинює його семантичний зв'язок з суб'єктом, але не є достатньою передумовою для реалізації синтаксичного зв'язку між ними. Дієприслівник, справді, містить згорнену сему предикативної ознаки щодо певного суб'єкта, але вона актуалізується лише в конкретній реченнєвій побудові – у співвіднесеності з основною предикативною ознакою цього суб'єкта. Поза конкретним контекстом, зокрема поза встановленням семантичних відношень з основною предикативною ознакою суб'єкта, ця сема залишається неоприямленою. Тобто,

²⁰ Л. Коць, *Op. cit.*, с. 47.

²¹ І. Слинко, Н. Гуїванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 331.

²² А. Мойсієнко, *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення*, Київ 2006, с. 58.

²³ Л. Коць, *Op. cit.*, с. 62; А. Мойсієнко, *Op. cit.*, с. 58.

²⁴ І. Вихованець, *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*, Київ 1988, с. 209; А. Висоцький, *Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові*, Київ 2013, с. 83–84.

²⁵ В. Барчук, *Грамматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис*, Івано-Франківськ 2011, с. 282; Т. Слободинська, *Таксис в українській мові: універсальні характеристики і специфічні риси*, Вінниця 2011, с. 192.

²⁶ І. Вихованець, *Частини мови...*, с. 210; А. Висоцький, *Op. cit.*, с. 84.

семантичний зв'язок дієприслівника й субстантива-підмета реалізується не прямо, а за посередництва дієслова-присудка. Саме тому вищенаведені структури з неправильно вжитим дієприслівниковим зворотом, очевидно, треба витлумачувати не граматичними, а лексичними девіаціями, оскільки вони постали внаслідок порушення саме семантичної співвіднесеності між дієприслівником та іменником-підметом, адже дієприслівник у них виражає ознаку дії одного суб'єкта за її темпоральною співвіднесеністю з дією іншого суб'єкта. У таких побудовах порушена не структурна організація компонентів, а логіко-семантична, це помилка аналогічна до поєднання семантично несумісних прикметників та іменників або прислівників і дієслів, пор.: *Фіолетова злість охопила хлопця* або *Марія войовниче заплітає коси доньці*. Оскільки між фактами дійсності, вираженими підметом і дієприслівником, немає безпосереднього поняттєвого зв'язку як між предметом і ознакою його ознаки, то на семантико-синтаксичному рівні речення між ними безпосередньо не виникають і семантико-синтаксичні відношення, і відповідно на формально-граматичному рівні між ними не реалізується синтаксичний зв'язок.

Цей висновок підтверджують й інші семантико-граматичні чинники. По-перше, про відсутність граматичної пов'язаності дієприслівника з підметом свідчить можливість його вживання в односкладних безособових реченнях з давальним суб'єктною семантикою, напр.: *А цивільному населенню доведеться жити, зберігаючи пильність і спокій* (Марія Матіос). Такі конструкції є цілком адекватними, бо задовольняють логіко-семантичні умови функціонування дієприслівників: дієприслівник характеризує ситуацію, виражаючи умову, за якої протікатиме основна дія суб'єкта, причому цією умовою є інша дія цього ж суб'єкта. Тобто дієприслівник постає знаком і ситуації, і її відношення до іншої ситуації з цим самим суб'єктом. По-друге, дієприслівник не спроможний поєднатися предикативним синтаксичним зв'язком із субстантивом-підметом, оскільки, за свідченням істориків мови, у процесі розвитку його валентна рамка звузилась через втрату суб'єктної позиції²⁷. У граматичній системі сучасної української мови він також позбавлений можливості набувати валентного гнізда для суб'єктної синтаксеми завдяки транспозиції в дієслівну сферу, адже на певному етапі становлення втратив здатність поєднуватися з аналітичною морфемою-зв'язкою²⁸.

З огляду на це, стає очевидним, що наведені вище речення з номінативом у складі дієприслівникового звороту є пережитками попередніх періодів розвитку мови й ілюструють процес історичного становлення дієприслівника як лексико-граматичної одиниці – процес його переходу з одного категорійного класу

²⁷ О. Ніка, *Дієприслівник у структурі речень староукраїнської мови другої пол. XVI – першої пол. XVII ст.: формально-синтаксичний, семантичний та комунікативний аспекти*: автореф. ... канд. філол. наук, Київ 1998, с. 8.

²⁸ *Ibidem*, с. 6.

слів до іншого. Адже, як переконливо доводить О. Ніка, ця одиниця пройшла синтаксичний шлях від предикативної функції, коли вживалася з іменником у називному відмінку та навіть поєднувалася із особовими формами дієслів сполучниками сурядності, до обставинної, зумовленої „активізацію “прислівникової” ознаки”²⁹. Тобто про предикативний зв’язок субстантива й дієприслівника доречно говорити лише на рівні діахронії, на сучасному етапі розвитку мови він занепадає.

Усі вищевикладені аргументи свідчать про одиничну природу синтаксичного зв’язку дієприслівників, їхню підпорядкованість одній синтаксичній домінанті, і змушують приєднатися до позиції тих лінгвістів, які витлумачують його як підрядний детермінантний стосовно предикативного центру речення³⁰. Варто також згадати, що деякі науковці, не заперечуючи синтаксично залежного статусу дієприслівника (дієприслівникового звороту), визначають його підпорядкування лише дієслову-присудкові³¹. З огляду на комплексний аналіз речення як багатоаспектної одиниці й визнання синтаксичного зв’язку між компонентами формально-граматичною проекцією семантико-синтаксичних відношень між ними, переконливішою видається перша із зазначених позицій, за якою синтаксичною домінантою дієприслівника є предикативний центр речення загалом. А темпоральні (або темпоральні з відтінком зумовленості) семантико-синтаксичні відношення в таких конструкціях виникають не між дією та її ознакою, тобто не між присудком і відокремленим членом (дієприслівником чи дієприслівниковим зворотом), а між двома ситуаціями, пов’язаними спільним діячем, одна з яких відбита основним реченням, а інша у згорненому вигляді втілена дієприслівником (дієприслівниковим зворотом), напр.: *Соломійка захоплено дивиться на піднятий палець, намагаючись уявити безмір води* (Володимир Лис); *Розмальовуючи пляшки, Марта розповідала історії* (Софія Андрухович); *Після цієї розмови Габр кілька днів сидів, замкнувшись у своїй квартирі* (Ярослав Мельник); *Поснідавши, Лукаш вирішив піти до ріки поглянути, чи не прибув корабель з Португалії <...>* (Юрій Винничук).

Правильність такої кваліфікації підтверджує й мовна практика, надаючи приклади вживання дієприслівникових зворотів у конструкціях зі складеним іменним присудком, напр.: *Думати про мед було гріх, ідучи з церкви* (Володимир Лис). Очевидно, що дієприслівниковий зворот тут підпорядкований не присудкові, а всій основній реченнєвій структурі, адже між компонентами *було гріх* та *ідучи з церкви* жодних семантико-синтаксичних відношень не виникає, натомість між двома об’єднаними спільним узагальненим суб’єктом ситуаціями,

²⁹ Див. *Ibidem*.

³⁰ Л. Кадомцева, *Op. cit.*, с. 90–91; І. Вихованець, *Частини мови...*, с. 211; А. Висоцький, *Op. cit.*, с. 124.

³¹ О. Ніка, *Про терміни „просте ускладнене речення”, „напівпредикативність”* [в:] „Українське мовознавство”, вип. 22, 2000, с. 95; О. Корчажкіна, *Типология синтаксической связи между глаголом и деепричастием* [в:] „Русский язык в школе”, № 6, 2000, с. 68.

реалізуються темпоральні семантико-синтаксичні відношення одночасності, пор.: *Усякому думати про мед було гріх, коли він ішов з церкви.*

Традиційно реалізацію напівпредикативного зв'язку визначають і в реченнях з відокремленими означеннями³². Деякі лінгвісти, скрупульозно розглядаючи граматичні умови й механізми встановлення цього феномену, інтерпретують як подвійний³³. Показовим є визначення О. Каминіною позиції напівпредикативного атрибута як такої, „якій властива подвійна синтаксична прикріпленість: до присудка й до іншого, конче іменного члена”³⁴. Інші науковці зв'язок відокремлених означень, зокрема виражених дієприкметниками чи дієприкметниковими зворотами, кваліфікують як подвійний лише у разі їхньої постпозиції щодо означуваного субстантива; якщо ж вони перебувають у препозиції, то „звичайно виступають прислівними поширювачами іменників”³⁵.

Проведений аналіз мовного матеріалу показує, що тип синтаксичного зв'язку відокремлених означень справді може варіюватися, проте не на шкалі «одиночність — подвійність». Визначальною в реалізації того чи того типу синтаксичного зв'язку відокремленої одиниці є не її контактне чи дистантне розташування щодо означуваної, а семантичне навантаження та тип семантико-синтаксичних відношень з синтаксичною домінантою. Хоча не заперечуємо, що подекуди в разі перебування відокремленого означення після присудка „його зв'язок з підметом послаблюється і він починає виражати не стільки ознаку предмета, скільки стан дії”³⁶. Але, наголошуємо, що зумовлює таку переорієнтацію функції не позиція відокремленої одиниці, а закладена в ній семантична потенція, пор.: 1) *Прекрасний і завжди новий світ лежав перед нами — Світ, прекрасний і завжди новий, лежав перед нами — Світ лежав перед нами, прекрасний і завжди новий* (Ольга Башкирова) – позиція відокремленого означення щодо підмета й присудка не змінює його власне-атрибутивної семантики; 2) *Зомлілий, зі зціпленими зубами Бенедьо все ще лежав на однім місці — Бенедьо, зомлілий, зі зціпленими зубами, все ще лежав на однім місці — Бенедьо все ще лежав на однім місці, зомлілий, зі зціпленими зубами* (Іван Франко) – постпозиція щодо присудка відокремленого означення актуалізує у його семантичній структурі адвербіальну сему.

Коли відокремлене означення має власне-атрибутивну семантику, воно з синтаксичною домінантою-субстантивом сполучається напівпредикативним

³² А. Камынина, *О полупредикативных...*, с. 32; А. Камынина, *Современный...*, с. 48; Л. Кадомцева, *Op. cit.*, с. 87; В. Кононенко, *Op. cit.*, с. 29–30; А. Прияткина, *op. cit.*, с. 21–25; *Русская грамматика ...*, с. 183–185; І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 340–341; А. Мойсієнко, *Op. cit.*, с. 12–13.

³³ А. Камынина, *О полупредикативных...*, с. 40; І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 340–341; М. Плющ, *Op. cit.*, с. 32.

³⁴ А. Камынина, *О полупредикативных...*, с. 41.

³⁵ І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 344.

³⁶ *Ibidem*, с. 341, 352.

синтаксичним зв'язком, який за компонентним складом сфери реалізації є одиничним. Адже подвійний синтаксичний зв'язок функціонує в синтаксичних трійках, а в реченнях з відокремленими означеннями напівпредикативний зв'язок встановлюється між двома компонентами – субстантивом у ролі підмета або другорядного члена та відокремленою одиницею. Жодних семантичних і граматичних передумов для підпорядкування таких відокремлених одиниць безпосередньо присудкові немає. Це твердження можуть заперечити, покликаючись на те, що в певних реченнях відокремлені члени одночасно залежать і від підмета, і від присудка, коли, окрім атрибутивного, ще виражають значення зумовленості, напр.: *В моєму серці заплакало слово, втопане в землю синами* (Олександр Білаш). Така позиція, справді, представлена в мовознавчій літературі³⁷. Однак, на наше переконання, у випадках реалізації семантики зумовленості варто констатувати залежність відокремленого члена не окремо від підмета й присудка, а від предикативного центру загалом і кваліфікувати його як відокремлений детермінантний член речення. Такий висновок підтверджений і тим фактом, що значення зумовленості не може характеризувати якесь одиничне явище дійсності, воно завжди пояснює певну ситуацію. Тому й семантико-синтаксичні відношення зумовленості не виникають у конструкціях з прислівним (предикативним чи підрядним) зв'язком, а характерні лише для детермінантних поширювачів реченнєвої структури, які, власне, є виразниками згорненої ситуації і характеризують іншу ситуацію, пор.: *В моєму серці заплакало слово, бо було втопане в землю синами* → *В моєму серці заплакало слово, втопане в землю синами* = *В моєму серці заплакало слово, втопане в землю синами* → **В моєму серці заплакало слово через втопаність в землю синами*. До того ж предикативний зв'язок і напівпредикативний як потенційний предикативний корелюють лише з означальними, у широкому розумінні, семантико-синтаксичними відношеннями й не взаємодіють з адвербіальними. З огляду на це видається, що запропонований свого часу В. Брициним поділ відокремлених означені на прислівні й детермінантні („означення, що стосуються всього речення”)³⁸ залишився недооціненим лінгвістами. Певні застереження викликає лише адекватність терміна „другорядний присудок”, яким послуговується лінгвіст на позначення відокремлених означень, що залежать від предикативного центру основного речення.

Отже, цілком вмотивовано у реченнях з відокремленими означеннями розрізнати реалізацію напівпредикативного й детермінантного синтаксичних зв'язків. Ці структури поєднуються з означуванним субстантивом напівпредикативним синтаксичним зв'язком, коли є носіями власне-атрибутивної семантики, напр.: *І витягнув з-під скатертини кожному документ, **посвідчений нотарем***

³⁷ *Ibidem*, с. 344; А. Камынина, *О полупредикативных...*, с. 40–42.

³⁸ В. Брицын, *Сопоставительное исследование синтаксических синонимов в русском и украинском языках*, Киев 1980, с. 31.

у *Вижниці*, про розподіл свого майна між синами (Марія Матіос); *Чорне провалля Дніпра, прикрашене коштовними браслетами з вогнів автомашин на мостах*, повільно проплило піді мною (Світлана Пиркало). Якщо ж вони виражають синкретичне атрибутивно-адвербіальне значення, то реалізують детермінантний синтаксичний зв'язок щодо предикативного центру загалом, напр.: *Хлопці, втомлені фізично, нервово перенапружені, довго спали, все ніяк не могли отямитися* (Оксана Іваненко); *Розташований в оточеній лісами улоговині, Львів був переповнений вологою, що її підсилювало безліч струмків* (Юрій Винничук).

Але особливої уваги щодо потрактування синтаксичного зв'язку потребують речення, у яких відокремлений одиничний прикметник чи дієприкметник зі значенням стану, зовнішньої ознаки тощо перебуває у постпозиції щодо всього предикативного центру, напр.: *Надворі смеркалося, майже жоден ліхтар не світився, я повертався додому, змерзлий і змоклий, знервований цією мерзеною погодою <...>* (Софія Андрухович); *Він лежав, притиснутий чимось до кушетки, не в змозі поворухнутися* (Ярослав Мельник). У спеціальній літературі натрапляємо на дві, у дечому навіть протилежні, позиції щодо потрактування функційного спрямування цих одиниць. Одні дослідники розглядають їх у сфері відокремлених означень, але наголошують, що з-поміж інших відокремлених означень їх вирізняє послаблений зв'язок з підметом, неможливість трансформуватися в підрядні присубстантивно-атрибутивні предикативні частини та превалювання в їхній семантичній структурі семи 'стан дії' над семою 'ознака предмета'³⁹. Інші науковці витлумачують ці одиниці відокремленими дуплексивами (тобто відокремленими ад'єктивними компонентами подвійного присудка) і акцентують на їхній більшій самостійності щодо дієслова, певному зневиразненні предикативного значення та вираженні ними не супровідного стану дії, а „додаткової інформації про предмет”⁴⁰. З одного боку, Л. Томусяк має цілковиту рацію в тому, що розглядані відокремлені ад'єктиви послаблюють своє предикативне значення, наближаючись „до відокремленого означення у напівпредикативній функції”⁴¹. Але, з іншого боку, важко беззастережно погодитись із тим, що вони зберігають змістовий і граматичний зв'язок одночасно з підметом і присудком. Адже відокремлення руйнує синтаксичну трійку: ад'єктив, покидаючи межі структурної схеми основного речення, згортає своє предикативне значення та імплікує валентну позицію для суб'єктної синтаксеми, внаслідок чого зневиразнюється один із напрямків двонапрявленого синтаксичного зв'язку між ними, і він із власне-предикативного зв'язку

³⁹ І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 352–353.

⁴⁰ Л. Томусяк, *Речення з дуплексивами: семантико-синтаксичний та комунікативний аспекти* [в:] „Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича. Серія: Слов'янська філологія”, вип. 475–477, 2009, с. 100–101.

⁴¹ *Ibidem*, с. 100.

переходить у потенційний предикативний, тобто напівпредикативний. Водночас нова синтагматична позиція та нове інтонаційне оформлення ад'єктива, що покинув синтаксичну трійку, актуалізує в його семантичній структурі сему 'статичність', виражена ним ознака приховує процесуальність і, відповідно, темпоральну співвіднесеність з дією, вираженою присудком. А це, зі свого боку, спричинює занепад і граматичного зв'язку між дієсловом та відокремленим ад'єктивом, адже останній тепер не потребує реалізації процесуальності в граматичних категоріях виду й часу, пор.: *Ми не рахували вже, скільки разів він зникав і з'являвся худий, забрюханий, голодний* — <...> *ми не рахували вже, скільки разів він зникав і з'являвся, худий, забрюханий, голодний* (Софія Андрухович); *А Лука все ж йшов впевнений, що бачить попереду рудого звіра* — <...> *а Лука все ж йшов, впевнений, що бачить попереду рудого звіра* <...> (Софія Андрухович).

Зважаючи на це, видається адекватним синтаксичний зв'язок у реченнях наведеного зразка між підметом, дієслівним компонентом подвійного присудка та відокремленим ад'єктивним компонентом подвійного присудка кваліфікувати як перехідний від подвійного предикативного до суми двох одиничних: предикативного між субстантивом і вербативом та напівпредикативного між субстантивом та відокремленим ад'єктивом.

Інший характер вияву синтаксичного зв'язку спостерігаємо в конструкціях з відокремленими прикладками. Залежно від їхньої семантичної специфіки частину їх розглядають з-поміж напівпредикативних конструкцій і, відповідно, потрактовують їхній синтаксичний зв'язок — як напівпредикативний⁴², а частину — у сфері пояснювально-уточнювальних членів, аргументуючи кваліфікацію їхнього синтаксичного зв'язку чи то як пояснювального⁴³, чи то як підрядного опосередкованого⁴⁴, чи то як сурядно-підрядного й підрядно-сурядного⁴⁵.

Відокремлені прикладки, у яких відсутнє уточнювальне значення, а натомість вияскравлена характеризувальна семантика, кваліфікують другорядними субстантивними присудками й визначають їхній синтаксичний зв'язок чи то з предикативною основою, чи то з підметом як напівпредикативний⁴⁶. Здебільшого в це коло потрапляють ті одиниці, яким притаманні додаткові адвербіальні

⁴² А. Камынина, *Современный...*, с. 80; І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 358–363.

⁴³ *Ibidem*, с. 364–365; С. Петрунина, *Пояснительная связь и средства ее выражения: устно-речевые особенности*, <http://cyberleninka.ru/article/n/poyasnitelnaya-svyaz-i-sredstva-eyo-vyrazheniya-ustno-rechevye-osobennosti>, [08.02.2017].

⁴⁴ І. Вихованець, *Нариси...*, с. 28; А. Загнітко, *Op. cit.*, с. 36; О. Яцук, *Речення з напівпредикативними апозитивними одиницями в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століть*: автореф. ... канд. філол. наук, Чернівці 2011, с. 6.

⁴⁵ К. Городенська, *Op. cit.*, с. 39, 43.

⁴⁶ А. Камынина, *Современный...*, с. 80–86; І. Слинко, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська, *Op. cit.*, с. 358–363.

відтінки значення – причини, наслідку, умови тощо, напр.: *Як істинні заходофіли і демократи, вони з Теофілом витили пляшку доброго скотчу „Балантайн” <...>* (Василь Кожелянко); *<...> загинув португальський мурин Жоельньо, котрого розтоптав випущений ним же носоріг, до якого він, старий ловелас і зоофіл, цілком необачно спробував позалицятися* (Юрій Андрухович). Дещо парадоксальним видається потрактування формально-граматичних особливостей прикладки такого зразка, яке запропонувала О. Каминіна. Надавши цій прикладці (назвемо її характеризувально-обставинною) статусу другорядного присудка, вчена водночас зазначає, що вона “подібно до детермінанта поширює все речення загалом”, є поширювачем предикативного ядра⁴⁷. Абсолютно погоджуємося з визначенням синтаксичної домінанти щодо характеризувально-обставинної прикладки як предикативного центру речення, адже така відокремлена прикладка, як і відокремлене означення з адвербіальним відтінком, характеризує ситуацію, виражену основним реченням, загалом, а не якогось з її учасників, а тому семантико-синтаксичні відношення зумовленості реалізує саме стосовно всього основного речення, а не стосовно якогось із його членів. Але інтерпретувати формально-граматичну функцію розгляданої прикладки як функцію другорядного присудка не бачимо підстав, оскільки вона не вступає з синтаксичною домінантою у двобічний (предикативний) чи двобічний з одним згорненим напрямком залежності (напівпредикативний) синтаксичний зв’язок. Низка структурно-семантичних чинників дає підстави кваліфікувати її зв’язок з предикативною основою речення як підрядний детермінантний. По-перше, як уже було зазначено, адвербіальні семантико-синтаксичні відношення загалом, і зумовленості зокрема, не корелюють з предикативним і напівпредикативним синтаксичним зв’язком, натомість їхньою формально-граматичною проекцією є підрядний зв’язок. По-друге, структурний характер синтаксичної домінанти (це одиниця-конструкція) зумовлює детермінантний вияв синтаксичного зв’язку між нею й залежним компонентом. По-третє, напівпредикативний синтаксичний зв’язок, як перехідний між предикативним і підрядним, не може поставати в детермінантному вияві, адже реалізується між компонентом на позначення предмета й компонентом на позначення його потенційної, неактуалізованої, предикативної ознаки, а ці компоненти, зокрема на позначення предмета, виражені мінімальними синтаксичними одиницями.

Отже, як показує аналіз, різні відокремлені (позбавлені уточнювального значення) члени речення, попри на перший погляд однакову синтаксичну функцію, вступають у різні за граматичною природою та кількісним складом поєднаних компонентів типи синтаксичного зв’язку. Реалізацію напівпредикативного синтаксичного зв’язку є підстави констатувати лише між відокремленим означенням власне-атрибутивної семантики та означуваним субстантивом. Цей тип зв’язку за напрямком синтаксичної залежності постає перехідним між предикативним

⁴⁷ А. Камынина, *Современный...*, с. 81.

і підрядним, а за компонентним складом сфери поширення є одиничним. Відокремленим обставинам, зокрема вираженим дієприслівниками чи дієприслівниковими зворотами, а також означенням і прикладкам із синкретичною семантикою – атрибутивно-адвербіальною й характеризувально-адвербіальною відповідно – властивий підрядний детермінантний синтаксичний зв'язок, який також є одиничним. Для речень з відокремленим ад'єктивним компонентом подвійного присудка характерний перехідний між одиничним і подвійним типами синтаксичний зв'язок.

ЛІТЕРАТУРА

- Барчук В., *Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис*, Івано-Франківськ 2011.
- Брицын В., *Сопоставительное исследование синтаксических синонимов в русском и украинском языках*, Киев 1980.
- Висоцький А., *Синтаксична сфера прислівника в українській літературній мові*, Київ 2013.
- Вихованець І., *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*, Київ 1988.
- Вихованець І., *Нариси з функціонального синтаксису української мови*, Київ 1992.
- Современный русский язык. Синтаксис*, авт. кол.: Е. Галкина-Федорук, К. Горшкова, Н. Шанский, Москва 1958.
- Городенська К., *Сполучники української літературної мови*, Київ 2010.
- Загнітко А., *Основи українського теоретичного синтаксису*, ч. 2, Горлівка 2004.
- Кадомцева Л., *Українська мова: синтаксис простого речення*, Київ 1985.
- Камынина А., *О полупредикативных конструкциях в простом предложении*, Москва 1974.
- Камынина А., *Современный русский язык: Синтаксис простого предложения. Осложнение предложения полупредикативными членами*, Москва 1983.
- Кононенко В., *Синтаксичні зв'язки в ускладненому реченні [в:] „Українська мова і література в школі”*, № 1, 1980, с. 27-34.
- Корчажкіна О., *Типология синтаксической связи между глаголом и деепричастием [в:] „Русский язык в школе”*, № 6, 2000, с. 68-72.
- Коць Л., *Дієприслівник у сучасній українській літературній мові: специфіка зв'язків та їхніх значень*, Київ 1964.
- Кульбабська О., *Напівпредикативні конструкції в сучасній українській мові: дис. ... канд. філол. наук*, Чернівці 1998.
- Кульбабська О., *Вторинна предикація у простому реченні*, Чернівці 2011.
- Мойсієнко А., *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис простого ускладненого речення*, Київ 2006.
- Ніка О., *Дієприслівник у структурі речень староукраїнської мови другої пол. XVI – першої пол. XVII ст.: формально-синтаксичний, семантичний та комунікативний аспекти: автореф. ... канд. філол. наук*, Київ 1998.
- Ніка О., *Про терміни „просте ускладнене речення”, „напівпредикативність” [в:] „Українське мовознавство”, вип. 22, 2000, с. 94-97.*

- Петрунина С., *Пояснительная связь и средства ее выражения: устно-речевые особенности*, <http://cyberleninka.ru/article/n/poyasnitel'naya-svyaz-i-sredstva-eyo-vyrazheniya-ustno-rechevye-osobennosti>, [08.02.2017].
- Плющ М., *Проблема відокремлення і відокремлених компонентів речення (семантико-синтаксичний і комунікативно-прагматичний аспекти)*, Київ 2010.
- Прияткина А., *Русский язык: Синтаксис осложненного предложения*, Москва 1990.
- Распопов И., *Строение простого предложения в современном русском языке*, Москва 1970.
- Русская грамматика*, т. 2: Синтаксис, репринт. изд., Москва 2005.
- Сасинович Э., *Деепричастие и его функции в украинском языке: автореф. ... канд. філол. наук*, Киев 1961.
- Сиротинина О., *Лекции по синтаксису русского языка*, Москва 1980.
- Слинько І., Гуйванюк Н., Кобилянська М., *Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання*, Київ 1994.
- Слободинська Т., *Таксис в українській мові: універсальні характеристики і специфічні риси*, Вінниця 2011.
- Томусяк Л., *Речення з дуплексивами: семантико-синтаксичний та комунікативний аспекти* [в:] „Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича. Серія: Слов'янська філологія”, вип. 475-477, 2009, с. 96-101.
- Українська мова: Енциклопедія*, Київ 2004.
- Яцук О., *Речення з напівпредикативними апозитивними одиницями в українській прозі кінця ХХ – початку ХХІ століть: автореф. ... канд. філол. наук*, Чернівці 2011.

У статті розглянуто специфіку синтаксичного зв'язку відокремлених членів (тих, що мають характеризувальну, а не уточнювальну семантику) з іншими компонентами реченнєвої структури. З'ясовано, що різним структурно-семантичним типам відокремлених членів притаманні різні граматичні способи поєднання зі структурою основного речення. Показано, що між відокремленими означеннями власне-атрибутивної семантики та членами речення, вираженими субстантивами, реалізується напівпредикативний синтаксичний зв'язок. Обґрунтовано, що відокремлені обставини, а також відокремлені означення синкретичної, адвербіально-атрибутивної, семантики та відокремлені прикладки синкретичної, характеризувально-адвербіальної, семантики сполучаються з предикативним центром речення підрядним детермінантним синтаксичним зв'язком. Доведено, що в реченнях з відокремленим ад'єктивним компонентом подвійного присудка (предикативним означенням/ дуплексивом/ депіктивним предикатом) функціює синтаксичний зв'язок, перехідний між одиничним і подвійним типами.

Ключові слова: напівпредикативний синтаксичний зв'язок, подвійний синтаксичний зв'язок, підрядний детермінантний синтаксичний зв'язок, перехідний тип синтаксичного зв'язку, відокремлені члени речення, депіктивний предикат (предикативне означення/ дуплексив).

HERE OF SEMI-PREDICATIVE SYNTACTIC CONNECTION'S EXTENDING

The paper deals with the analysis of syntactic connection between unattached phrases (with characterizing semantics, but without detailing semantics) and the structure of the basic sentence. The author proves that various structural-semantic types of unattached phrases have different grammatical ways of connection with the basic sentence. The semi-predicative syntactic connection occurs between an unattached component of properly-attribute semantics and any substantive of the basic sentence. Unattached adverbial modifiers and also unattached attributes of attribute-adverbial semantics and unattached appositions of characterizing-adverbial semantics join the predicative centre of the basic sentence with the determinative subordinate syntactic connection. And the syntactic connection in sentences with an unattached adjective component of dual-predicate (predicative attribute, duplexes) is a transitional between unitary and dual types.

Key words: semi-predicative syntactic connection, dual-syntactic connection, determinative subordinate syntactic connection, syncretic type of syntactic connection, unattached phrase, depictive predicate (predicative attribute/ duplexes).

zgłoszenie artykułu: 30.06.2017 r.
przyjęcie artykułu do druku: 10.01.2018 r.